DĖL ŽEMAIČIŲ *mun-* ir *num-*

B. VANAGIENĖ ir V. VITKAUSKAS

Žemaičiai asmeninio įvardžio *aš* netiesioginių linksnių ir žodžio *numas* „namas" šaknyje turi balsį *u* (tarm. *ǫ*, *u̯*).

Taigi jų įvardžio *aš* vienaskaitos paradigma yra tokia:

1. šiaurės (dounininkų) tarmės

Judrėnai	Mósėdis	Kretingà[1]
àš	*àš*	*àš*
mõ·nęs	*mõ·nęs*	*mǫ̀.nęs*
mǫnęi	*mǫnęi*	*mǫ̂·n* ‖ *mǫnęi*
mǫnę̀	*mùnì*	*mǫnì*
mǫnę̃·m	*mǫnę̃·m*	*mǫnę̃·m*
mǫnīe	*mǫnīe*	*mǫnīe*

2. pietų (dūnininkų) tarmės

Kuršėnai	Vainùtas	Vidùklė
àš	*àš*	*àš*
mu̯nī·s	*mǫnęs*	*mu̯nes*
mú̯n	*mǫ̂·n* ‖ *mǫnî·*	*múon*[2]
mu̯nį	*mǫnę̀*	*mu̯nį*
mu̯nįm̃	*mǫnę̃·m*	*mu̯nįm̃*
mu̯niẽ	*mǫnīe*	*mu̯niẽ*

3. vakarų (donininkų) tarmės[3]

[1] J. Aleksandravičius, Kretingos tarmės įvardis, „Kalbotyra", t. 10, p. 121.

[2] *múon* < *mùn*, nes Vidùklės ir Nemãkščių tarmėse *il*, *ìm*, *in*, *ìr*, *ùl*, *ùm*, *ùn*, *ùr* > *íel*, *íem*, *íen*, *íer*, *úol*, *úom*, *úon*, *úor*.

[3] Kai kuriose vakarų žemaičių tarmėse dabar vartojamos formos su šaknimi *man-* (žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. I, Vilnius, 1965, p. 647), tačiau greičiausiai jos yra atėjusios iš anksčiau ten paplitusios vakarų aukštaičių tarme rašytos religinės literatūros. Kad vakarų žemaičių seniau vartota formos su *mun-*, rodo mūsų pateikiamos Kařklės ir Rùsnės tarmių paradigmos ir kitose vietose užrašyti atskiri pavyzdžiai, plg.: *at͡pjá·uk mu̯nė· vę̀sa* (duonos) *kã·mpa*; *mu̯ni· saki·k*, *ᵘo aš tèvi·* Rmč; *ẽ·k sǫ mu̯nę̃·m*, *parúodī·sǫ* Sg; *ànà mu̯nį ǫžlã·ika gèrõ·* Krg; *mu̯ni*, *mu̯na* Sausgalviaĩ, Šilùtės raj., *mú̯n* Šiliniňkai, Šilùtės raj. ir kt. O kad bažnyčios vartojama literatūrinės kalbos forma gali paveikti atskirų tarmės žodžių tarimą, matome iš pietų ir daugelio šiaurės žemaičių tarmių suliteratūrinto žodžio *dīeu̯s* ‖ *dīẽvas* ‖ *dīevas*, vartojamo šalia *su̯dī·u̯*, *di·vàlau*, *di·valá·t͡čau* Krš, *sǫ̀dę̃iu̯*, *dęivǫlá·ℓâ·u*, *pūondę̃ivę* Lk, Trš, *dęivàlâ·u* Jdr, Ms. Apie vakarų žemaičių vartotą ir vartojamą šaknį *mun-* žr. J. Lebedys, V. Urbutis, Du žemaitiški XVIII a. vidurio tekstai, „Baltistica", IV (2), 1968, p. 301.

Kařklė[4]	Rùsnė
àš	*àš*
?	*mùnes*
mǫ́n	*mū́n* ‖ *mùnė*
mǫnè	*mùnì*
?	*munę̃·m*
—	—

Šaknies balsį *u* turi ir žemaičių: a) savybinis įvardis *màno*, plg.: *mùna* Grd, Klm, Krš, Skdv, Šauk, Vdk, Žgč; *mǫ̀na* Kařklė[5], NmŠ, Pj, Rsn, Šv, Tn, Vn; *mǫ̃·na*, *mǫ́.-na* visos šiaurės žemaičių tarmės ir pietų žemaičiai apie Laũkuvą, Pãvandenę, Ùžventį, Varniùs; b) įvardžiuotinės formos *manàsis*, *manóji*, plg.: *mǫnã·sis*, *mǫnûoję* Rdn, Trš; *mǫnã·sęs* Lk, Pvn, Užv; *mǫnúoję* Rsn; *munúojį* Krš, Šauk; c) įvairūs kitokie tos šaknies vediniai, plg.: *mùnìška·* „kaip aš, pagal mane" Krš; *munì.škis* „maniškis" Ms, Pp, Rdn, Trš, Skd; *mǫnę̀.škęs* Jdr, Vvr; *mǫnęšką̃s* Pj, Tn, Vn; *munà·tis*: *uojè tu munà·tis* „vaje tu mano" Krš; *munẽ·lį*: *jètus tu munẽ·lį* „vaje tu mano" Krš.

Tiek asmeninio, tiek savybinio įvardžio formas su šaknimi *mun-* randame ir 18–19 a. žemaičių rašytojų raštuose[6], pvz.: *Tas tay ira muna oblubiencius, wiras muna, yr ſargas Panniſtes muna* ŽCh 5; *anſay muni ſawa żyidu saw uślubawoie* ŽCh 6; *tu daugiaus munes tayp geray ne szersy ney dabosy* StnD (prierašas prie 17-osios dainos I šakos); *Szenden dar żmòna sako i sawą wiriszki mąno pats, wijtoie mąno wirìszkys* Dauk B 83; *tóret mąn pĩrmó pažadietĩ vĩssus pritarus atmestĩ* DaukBi VII; *Bene mąna dukrele? Bene mąna jaunoie?* D 6; *Nier mąn brotajtio žĩrgams balnotĩ* D 84; *Dalis żmoniu mąna wiskupistie giwenąntiu* ValančŽV II 11; *Saule! nedziowink tu mun upala* Klementas LCh 261.

Formos su šaknimi *mun-* seniai yra patraukusios kalbininkų dėmesį, ir dėl jų šaknies balsio kilmės reikšta visokių nuomonių. Vieni mano, kad *u* čia yra atsiradęs iš *a*, kuris, atsidūręs tarp dviejų nosinių priebalsių, pagal žemaičių tarmių dėsnį sutamsėjo, t.y. virto *u* (*ǫ*, *ų*), kitų nuomone, šaknis *mun-* sietina su panašiomis kitų kalbų (latvių augšzemniekų tarmių *mun* „man", s. sl. *мънѣ*) formomis.

Pirmosios nuomonės šalininkų teiginiai:

K. Būga: „... žemaičiai *a* tarp *m* ir *n* arba *n* ir *m* verčia balsiu *u*. Žodžius *namai*, *man*, *kamanos* ir *kamãnė* žemaičiai ištaria: *numaĩ*, *mùn* arba *mùnie*, *kãmunos* ir *kamunẽ* „laukinė bitė"[7].

P. Skardžius: „... tariamo žemaičių *numo* vietoje tėra tik *namas*. Čia tarp *n* ir *m* buvo *a* paverstas į *u* (iš tikrųjų tai į tam tikrą garsą tarp *u* ir *o*) lygiai taip pat, kaip ir žodžiuose *kãmunos*, *mùnie* iš *kamanos*, *mãnie*"[8].

V. Grinaveckis: „Antrasis (dvigarsių *am*, *an* – B. V., V. V.) sandas *m*, *n* daugelyje lietuvių kalbos tarmių yra pirmąjį sandą nutraukęs į užpakalinę eilę, patamsinęs, padaręs jį mažiau atvirą... Šitokią nuomonę patvirtina *a* į *ǫ* išvirtimas ne

[4] J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose, Kaunas, 1933, p. XIV–XV.

[5] Ten pat, p. XV.

[6] Dėl Mažvydo raštų formų su *man-* žr. J. Senkus, Pirmosios lietuviškos knygos tarmė, LKK, t. I, p. 81.

[7] K. Būga, Rinktiniai raštai, t. 2, Vilnius, 1959, p. 282.

[8] „Gimtoji kalba", Kaunas, 1937, p. 95 (P. Skardžiaus prierašas prie J. Laboko str. „Žemaičių namas").

tik šiuose dvigarsiuose, bet ir kitais atvejais *m*, *n* aplinkoje, pvz.: *nọmã·* ~ *namaĩ*, *mọnî·* ~ *mànie*..."[9]

K. Kuzavinis: „Žemaičių tarmės forma *mùnie* fonetiškai atsirado iš *mànie*"[10].

Laikantis šios nuomonės, „Lietuvių kalbos žodyne" žemaičių *mun-* irgi daugiausia yra transponuojama *man-*[11].

P. Jonikas, pagal savo aprašomosios Pãgramančio tarmės dėsnius *mun-* fonetiškai transponuoti iš *man-* negalėdamas (Pãgramantyje *am*, *an* visais atvejais išlieka sveiki), formas *mu̱nęs*, *mu̱n*, *mu̱nì*, *mu̱ni.m̃*. transponuoja *mùnęs*, *mùn*, *munì*, *munimì*, prirašydamas pastabą, kad šaknis *mun-* „greičiausiai kildintina iš *man-*"[12].

Panašiai daro ir Z. Zinkevičius „Lietuvių dialektologijoje", sakydamas, kad „Vietoj aukštaičių kamieno *man-* žemaičiai turi *mun-* (*mùnęs*). Pakitimas gali būti fonetiškas, nes ir vietoj žodžių *kamãnė* 'laukinė bitė', *kãmanos*, *nãmas* žemaičiai turi *kamunẽ*, *kãmunos*, *nùmas*... Vadinasi, *a* virsta *u* nosinių priebalsių aplinkoje..."[13] Tekste jis visur pateikia tas formas su balsiu *u*, pvz.: *mùn* (p. 301), *mùnęs* (p. 297), *numũ* (p. 403), *numiẽ* (p. 403), *numiẽn* (p. 405) ir t.t.

Chr. Stangas taip pat nurodo, kad žemaičių tarmių *mun-* gali būti kilęs iš *man-*[14].

Antrosios nuomonės šalininkų teiginiai:

A. Mejė: „Baltų ir slavų kalbos išrutuliojo naują (naudininko linksnio — B. V., V. V.) darybą, be abejonės, dėl kilmininko linksnio įtakos: s. pr. *mennei* ir, su kitu šaknies vokalizmu, liet. tarm. *mùnei*, s. sl. *мьнѣ*"[15].

J. Endzelynas: „Tą patį *mun-* (t. y. kaip ir latvių augšzemniekų tarmių — B. V., V. V.) visuose asmeninio įvardžio netiesioginiuose linksniuose ir savybiniame įvardyje turi lietuvių (žemaičių) tarmės... Ir Gotjo (Gauthiot)... tikriausiai teisingai jį yra palyginęs su slavų *mъn-* įnagininke *mъnojǫ* ir naudininke *mъnĕ*..."[16] Tokią pat nuomonę J. Endzelynas yra pareiškęs ir vėliau[17]. (Latvių kalbininkai ir šiandien pagal J. Endzelyną aiškina augšzemniekų tarmių formas su *u*, pvz.: *mu:n* „man"[18]).

---

[9] Vl. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Mokslo darbai, t. 11, Vilnius, 1960, p. 77.

[10] К. Кузавинис, Некоторые вопросы истории местоимений в литовском языке. Конференция по вопросам истории балтийских языков. Программа и тезисы докладов. Вильнюс, 1964, p. 13.

[11] Plg.: *Pagal kukavimo, pagal lingavimo, rodos, mano* (orig. *muna*) *dukrelė, rodos, mano* (orig *muna*) *jaunoji* (StnD 23) LKŽ VI 792; *Mals mano* (orig. *mąno*) *dukrelė dainiuodama*... (D 23) LKŽ VI 82; *Kiek ans mane* (tarm. *mu̱nį*) *yra prikukdęs*... (Krš) LKŽ VI 794; *Ans y greitesnis — ans gal mane* (tarm. *mùni*) *antklenkti* (KlvrŽ) LKŽ VI 49; *Klimba braška jau mano* (tarm. *mu̱na*) *seni kaulai* (Šauk) LKŽ VI 79; *Ar čia seniai išlaidino ant manęs* (tarm. *mõ·nęs*) *liežuvį*... (Plt) LKŽ VII 19; *Mama, išlaidyk mane* (tarm. *mùni*) *pro duris*... (Dr) LKŽ VII 21, nors kai kada paskutiniuosiuose tomuose parašoma ir kitaip, pvz.: *Galėjai pas muni užklenkti* (KlvrŽ) LKŽ VI 49; *Įklojau į murzą, kad muni atmintų* (Trk) LKŽ VI 155; *Maliuitali muno*! (Lk) LKŽ VII 799; *Jūso prisiveng, o mune į dumblą sumaišo* (Krš) LKŽ VII 756; *Oi, mergele muno, oi, jaunoji muno*... (D 34) LKŽ VII 816.

[12] P. Jonikas, Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939, p. 59.

[13] Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, p. 299.

[14] Chr. S. Stang, Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo — Bergen — Tromsö, 1966, p. 251.

[15] A. Мейе, Общеславянский язык, Москва, 1951, p. 365.

[16] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 509.

[17] J. Endzelīns, Senie slavu un baltu valodu sakari, „Latvijas PSR Zinātņu Akademijas Vēstis", Rīgā, 1952, Nr. 3, p. 40.

[18] M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, p. 350.

J. Otrembskis: „Morfema *mun-* pasikartoja visuose pirmojo asmens įvardžio casus obliqui formose. Jos senoviškumą įrodo s. rusų vienaskaitos naudininkas *мѣнѣ*“[19].

A. Valeckienė: „Žemaičių tarmėje visi įvardžio *aš* vienaskaitos netiesioginia linksniai turi šaknį *mun-*: *munęs*, *mun*, *mune* ir t.t. ... Žemaičių *mun-* greičiausiai yra sena šaknis, o ne koks fonetinis tarminis perdirbinys iš *man-*. Vienaskaitos naudininke *mun* taip pat turi latvių kalbos rytinių šnektų dalis“[20].

Nevienodai aiškinamas ir žemaičių tarmių žodžio *numas* (*nǫ̀·ms*, *nǫ́ms*) šaknies balsis *u*.

Šis žodis vartojamas visame žemaičių tarmių plote ir reiškia: 1. gyvenamą namą: Yl, Pvn, Slnt, Užv; 2. dgs. gimtinę, gimtuosius namus: Akm, Klk, Krš, Pp, Šauk, Trš, Vkš; 3. tvartą: Pln, Rs, Vdk,; 4. prieangį: Dov, Klp, Krg, Plik, Prk[21] Ypač paplitę prieveiksmiai: *nǫ̀mẽi* „namie, namo“ Dr, Jdr, Krtn, Lk, Ms, Pp, Sd, Trš, Vvr; *nǫ̀mī·* Lkv, Pj, Pvn, Užv, Varn, Vds; *nu̧mī·* Grd, Pgr, Rs, Skdv, Trg, Vdk, Vn; *nǫmẽ·* Kařklė[22], Rsn, Sg; *nǫ̀mī·n* Kv, Pj, Šv; *nǫ̀mẽ·n* Krg; *nu̧mẽ·n* Kin Sg, Šlu; *nu̧muõ* Klm, Nmk, Šauk, Vg.

Šaknies balsį *u* turi ir išvestiniai žodžiai, pvz.: *numì.nis* „naminis“ Lk, Pp, Rdn, Sd, Trš; *nu̧mìnis* Krš, Krtv, Skdv, Šauk; *nǫmę̀.škęs* „namiškis“ Jdr, Kv, Vvr; *numì.škis* Ms, Pp, Rdn, Trš; *nǫmę̀škęs* Pj, Šv, Vn, Žv; *ì·nǫmī·s* „įnamys“ Jdr, Pvn, Rdn, Trš, Vds; *ī·nǫmâ·utę* „įnamiauti“ Ms, Pp, Sd, Trš, Vn, Vvr, Žv; *ī·nu̧mautį* Krš, Krtv, Šauk; *ī·nomęnî·nks* „įnamys“: *a*[*š*] *statî·sǫ dìdę bǫ̀ta*, *kǫ̃·r galê·sǫ kèturęs ī·nǫmęnî·nkǫs i·silê·stê·s* Prk; *nǫ̂·mnešis* „namie nešiojamas“: *paskũolî·n*[*k*] *kûokę nûors kǫskẽ·lę nǫ̂·mnešę* Ms; *nǫ̂·msâ·rks* „namų saugotojas, prižiūrėtojas“ Mžk; *nǫ̃·msâ·rks* Klk, Pp, Pvn, Rdn, Trš, Užv, Vds; *nu̧m̃sarks* Krš, Krtv, Šauk; *prýnumis* „priemenė“ Kalótė[23].

Žodį *įnumỹs*, tikriausiai atėjusį iš žemaičių, turi vakarų aukštaičių tarmės apie Šakýną, Gruzdžiùs, Šimkáičius.

Forma *īnums* vartojama latvių Gramzdos tarmėje ir kai kurių rašytojų raštuose; latvių raštuose taip pat randama forma *īnumnieks*[24].

Šaknį *num-* randame ir 17—19 a. žemaičių rašytojų raštuose: *Broley idant nuog wilku ne atraſtumime*/*Łaukie bandos draſkomos* / *numan tekiekime* Slavočinskis LCh 77; ... *nu numu iki numu waykśćio, gaſpadas praśidama* ŽCh 25; ... *tynay numeluſy ubagiſzkuſy, kaypo ubagay, ubagiſzka kamarely nunuwmoje* ŽCh 43; *Palinkat tusztczius Numus, dyrbat nor apylsi* Poška LCh 269; *Buwa garsas aplynkuy yr wysy žynôja Jog numus to Žemayjcze âytoras dabôja* Stanevičius LCh 313; *Sesu sesery wiszne wadyn todel jog jy ysztekiedama netrukus palaus buty numyszke*

[19] J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. 3, Warszawa, 1956, p. 136.

[20] Lietuvių kalbos gramatika, t. 1 (vyr. red. K. Ulvydas), Vilnius, 1965, p. 647 (skyriaus autorė A. Valeckienė); žr., be to, A. Valeckienė, Dėl lietuvių kalbos morfologinės sandaros ir jos raidos, kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida, Vilnius, 1964, p. 10; A. Valeckienė, Dėl dabartinės lietuvių kalbos negimininių įvardžių linksniavimo sistemų susidarymo ir raidos, „Baltistica“, I (2), Vilnius, 1966, p. 131.

[21] Plg. J. Balčikonis, *Priemenė* ir sinonimai, „Baltistica“, II (2), Vilnius, 1966, p. 191.

[22] J. Gerullis ir Chr. Stang'as, min. veik., p. XV.

[23] J. Balčikonis, min. str., p. 191.

[24] J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, t. 1, Rīgā, 1934—1938, p. 501.

Stn D 20 (prierašas); *Toki wissą sawą gywenìmą szenden dar kalnienaj ir Žamajtej teb waden n ó m a j s nu wissópirmojo ir wissóweczojo sawo trobesio n ó m ó wadinamo* DaukB 30; *Wadino jį N o m i e j ó, nu žodio n u m i e j i s, kórs wissados sawo n ó m u s ì lindoię* Dauk B 83; *Kajp asz beparejsiu? Kajp asz beatseksiu? I matuszęs sódneli I senusius n u m e l u s* D 10; *N u m a j ju buwa żemi bet gan plati, katrusi warga węnkart su wisajs n u m i s z k i e j s giwolejs* Valanč ŽV I 8.

Dėl *num-* balsio *u* kilmės, be jau aptartos nuomonės apie fonetinį balsio *a* tarp nosinių priebalsių pakitimą[25], dar teigiama, kad čia šis balsis galėjęs atsirasti dėl balsių kaitos. Tokios nuomonės yra R. Trautmanas[26], E. Frenkelis[27]. Žodį *numai* tarmine apofonija linkęs aiškinti ir R. Šmitleinas[28].

„Lietuvių kalbos žodynas" šaknį *num-* paprastai transponuoja *nam-*, tik kai iliustracinis pavyzdys duodamas iš senųjų rašytojų žemaičių raštų, paliekama *num-*[29].

Iš nurodytų šaltinių matyti, kad žemaičių tarmių pirmojo asmens įvardžio netiesioginių linksnių ir šaknies *num-* tyrimo istorija yra glaudžiai susijusi su balsio *a* tarp nosinių priebalsių likimo nagrinėjimu. Todėl pirmiausia reikia išsamiau panagrinėti klausimą, ar balsis *a* tarp *m* ir *n* visada išvirsta *u*. Jei tai yra dėsnis, bendras visoms žemaičių tarmėms, tai tada ir šaknys *mun-*, *num-* bus fonetiškai atsiradusios iš senesnių – *man-*, *nam-*.

Žodžių su balsiu *a* tarp *m*, *n* žemaičių tarmėse užrašyta nedaug, tačiau jie rodo štai ką.

1. Žodžiai *kãmanos*, *kamãnė* Žemaičiuose tariami *kã·mọnas*, *kàmọnīe* (*kàmunīe*) tik į vakarus nuo linijos Mažeĩkiai – Telšiaĩ – Tvẽrai – Kvẽdarna[30] (žr. žem.), t.y. ne visas žemaičių tarmių plotas, kaip gali atrodyti iš kai kurių pateiktų citatų, šiuose žodžiuose balsį *a* tarp priebalsių *m* ir *n* „verčia" į *u*. Rytinė žemaičių dalis šiuos žodžius taria su *a*, pvz.: *àpmestrī·s*, *pagrã·žî·ntas kã·manas blẹzgộ·nčes* Vds; *kamã·nę i·gê·ls* Pvn; *sọsẹrẹis i kamanę̨.kę ę gọlîes pri šẽimộ·nta* (krosnies šildomosios sienelės) Rdn; *kã·manas gražẽ·snęs – ì svečọs kọ̃·r važ̧ọuji* Trš; *kamã·ñu bijá·u iš túola* Krš (Rūdėnų km.); *a pi̯ršlẽ·s važ̧ú·si, ka su kàmanuõms arklī·s* Krš (Pažiužmės km.); *a tas kamaniniš medùs* Grd; *kã·manas jãu švẽnčums, ne kuožná· dī·na·* Grd; *sọ kamanuõms arklī·s pastatî·c ki·mę* Vn; *kamã·nes kė·rpiese sugùluses* Skdv; *su kamanuõms važ̧ú·dava* Skdv; *su kamanuõms pamá·uc arklī·s* Pašilė (į vakarus nuo Krāžių). Pastebėta svyravimų net *kàmọnīe*, *kã·mọnas* vartojimo plote, pvz., Tirkšliuosė sakoma *kã·mọnas* (kai kada ir *kã·manas*), bet visada tik *kàmanīe*[31]. Vadinasi, žodžiai *kàmọnīe*, *kã·mọnas* dar besąlygiškai nerodo, jog *man-*, *nam-*

---

[25] Apie tos nuomonės atstovus žr. išnašas 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14. Be to, dar V. Pisani, Il tema baltico *nama- „Studi Baltici", t. 4, 1934–1935, p. 52, antra išnaša.

[26] R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen, 1923, p. 123.

[27] E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen, 1962, p. 482.

[28] R. Schmittlein, Études sur la nationalité des Aestii, Baden, 1948, p. 90.

[29] *Klykau žąsės gulbinės, o naminės* (tarm. *nọmę̨.nęs*) *tar, tar, tar, kler, kler, kler* (Šts) LKŽ VI 53; *Motyna paliko namie* (tarm. *nọ̀mę̨i*) *beklibuojanti, o aš į turgų* (Grg) LKŽ VI 79; *Nė patys namiškiai* (tarm. *nọmę̨škė·*) *nežino, koki priežastis buvo jos pakluikimo* (Brs) LKŽ VI 163; *Pati numie klėbėj kūdikėlį parnešė* (S. Dauk) LKŽ VI 20; *Visi talkininkai klegėdamys numon išvaikščiojo* (M. Valanč) LKŽ VI 27.

[30] Nepavyko sužinoti, kaip šiuos žodžius taria klaipėdiškiai. Iš senesnių užrašymų LKŽ kartotekoje yra lapelis iš Dovilų, kur užrašyta forma *kãmanos*, bet ar tai tarminė, ar suliteratūrinta forma, sunku pasakyti.

[31] A. Girdenio informacija.

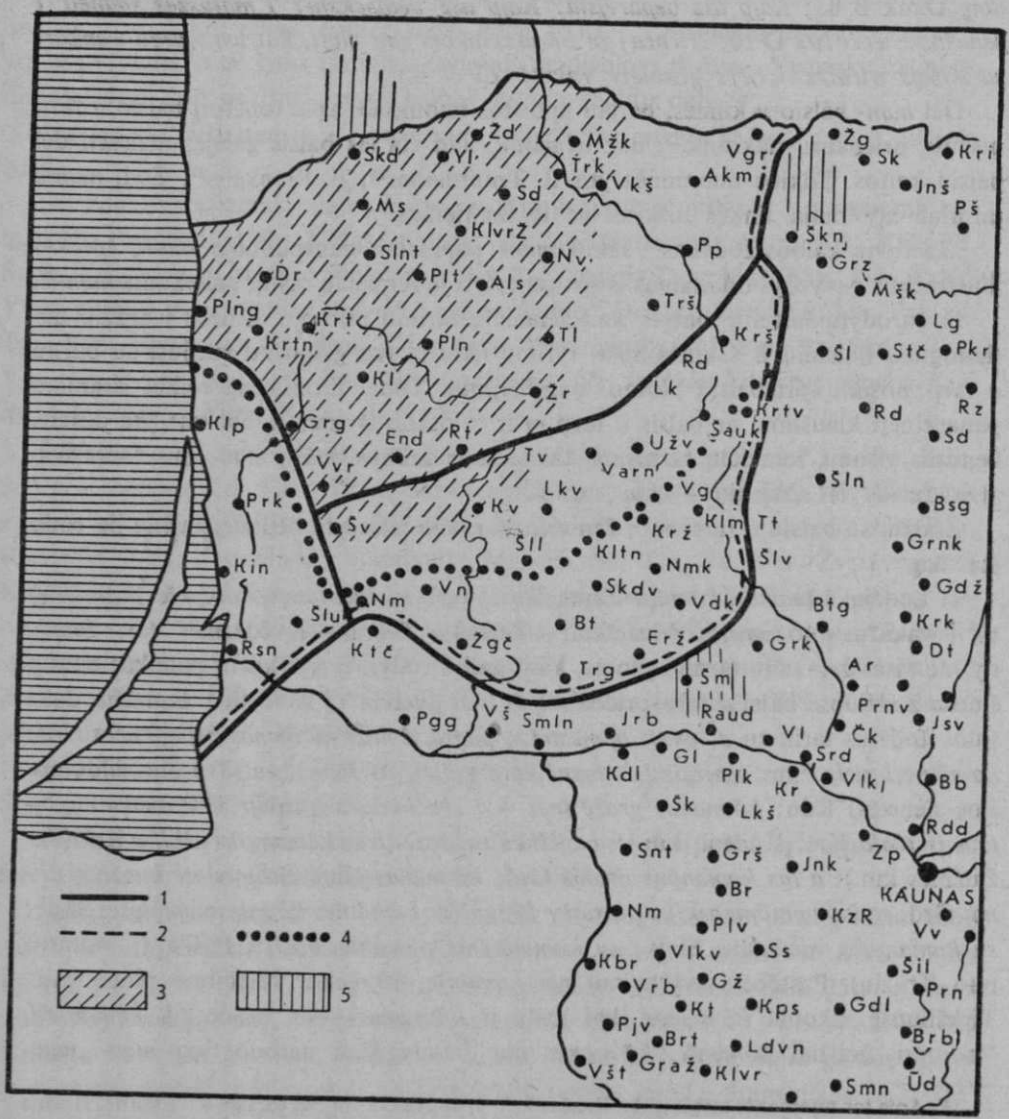

1. Žemaičių patarmių ribos; 2. *mun-*, *num-* tarimo riba; 3. *kāmunos*, *kamunė* tarimo plotas; 4. *am*, *an* > *ǫm* (*um*), *ǫn* (*un*) riba; 5. *įnumỹs* už Žemaičių ribų.

visose žemaičių tarmėse virsta *mun-*, *num-*. Greičiau tai yra kitos vakarinių žemaičių tarmių žodžių *kamunẽ*, *kãmunos* priesagos (plg. dar Mósėdyje pasakomą formą *kã·mẹnas* greta *kã·mọnas*).

2. Šiaurės žemaičių plačiai žinomų pelkių pavadinimas yra tariamas *kamã·nas* ~ Kamãnos: *pǫ̃·rus* (upelio vardas) *prasė.ded ęš kamã·nu, ęš tũ· pê·lku* Vkš (Purvėnų km.); Akm, Krš, Lc, Lž, Mžk, Pp, Trš, Vgr, jose išlikusio ežeriuko vardas – *kamã·nu èžê·rs* ~ Kamãnų ẽžeras Akm, Klk, Vgr, Vkš, o kaimas netoli tų pelkių vadinamas *pàkamanê·* ~ Pãkamaniai.

3. Veiksmažodis *manýti* su daugybe reikšmių ir vedinių visose žemaičių tarmėse tariamas su šakniniu *a*[32], pvz.: *manî·k tâ·msta, mǫ̂·ms i· gâ·lva dîejûos* Vds; *gèrã· manâ·us pri· malũ·na* Pj; *ọns jau mànęis sę̃·rktę, vọ dâ·r isigǫ̃·ndęs* Šts; *àsọ̀ làbã· manî·ta, nẽ·kę̂·ntọ lęižǫ̂unešu* Rdn; *vi·ná· búoba· su vaikũ· bũ·rù sunkù maní·ti·s* Krš; *neapmanâ·u kǫu bedarî·tę: pîestę ẽ·tǫ̂·nt ęr pǫ́.snaktę àtẽ·s* Šts; *i·šmanâ·u* Kv; *neęšmànîem kǫu badarî·tę* Brs; *kã·p ànẽ· tẽ·rp sèvęs kã·lb, mès neišmànẽ·m* Prk; *ǫ́.nc prì tũo dâ·rba nīeka nepâ·rmana* Vvr; *nepá·rmanau kañ. tu če saká·i* Ll; *pę̃rm̃jã·u bûobas, nu·manî·k, lî·sa pî·na cęlęndrǫ́.ka pri·sęlê·da – i· vīedra ę nẽ·šâ·s* Lkv; *kad ànī· pã·tęs nenu·sęmã·na, kǫ̃·r aš ãĩ·sọ prašî·tę* Pvn; *kàs par ęšmanî·tûoję: paįī·msọ dę̃·rža – ęšlakstî·s vęsę̀ nękê·* Rdn. Išimtį sudaro tik Švėkšnos apylinkės Skomantų kaime išgirstos formos: *kǫ̃· tọ mọnâ· tã·b dę́·rbdâ·ms; mọnî·tę gàlę̀ kã·p nûorę, tęk ti·lîek; mọ̀na mọ̀nî·mọ, čè nègerã·*. Sprendžiant iš Švėkšnos tarmės formų, pvz., vienaskaitos ir daugiskaitos naudininkų *anǫ̂m, gerǫ̂·m, senǫ̂·m, gražǫ̂·m, laukǫ̂·ms, va·kǫ̂·ms, ví·rǫ̂·ms, arklę̂·ms*, ir minėtasis *manýti* tarimas yra, tikriausiai, naujas (galėjęs atsirasti nusižiūrėjus į kitus žodžius, gal net į įvardžio *mun-* šaknį).

4. Neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvių formose, jų vediniuose balsis *a* visada išlaikomas, pvz.: *trẹnamũ·n vãistọ tọrọ̀* Pvn; *marę̂. nama gǫ̂·Î* Jdr; *je važ̧ǫ̂unama, važ̧ǫ̂uk* Trš; *ànũos pẹnamę̀ va·nękâ·* Pj; *tọrọ̀ trẹs pẽ·namọs, trĩ·s pę̂·nclâ· žvĩ·g* Užv; *rọgẽ· pjã·unamę* Pkl; *vagǫ̃·rklâ· ę̃·r ĩ· daigę̂.namis* Plng; *ànà bǫ̃·va nu sẽ·na gâ·rbęnama* Ms; *sũ·nkê· ĩ· gâ·unamęs* Vvr; *penamûoji ĩkã·ulę* Yl ir t.t.

Visi šie atvejai neleidžia sutikti su kategoriškais tvirtinimais, kad šaknys *mun-* ir *num-* yra fonetiškai atsiradusios iš *man-*, *nam-*. Be to, reikia priminti, kad *mun-*, *num-* arealas yra daug didesnis už dvigarsių *am*, *an* virtimo *ọm* (*um*), *ọn*(*un*) arealą, taigi atrodytų, kad *a* tose šaknyse verčiamas į *ọ* (*u*) nepriklausomai nuo minėtųjų dvigarsių vertimo, o tai jau neįtikinama.

Nustačius, kad *a* nosinių priebalsių aplinkoje į *u* virsta nelabai griežtai dėsningai, žemaičių asmeninio įvardžio *aš* netiesioginių linksnių šaknį *mun-* galima drąsiau sieti su latvių tarmių vienaskaitos naudininko forma *mun*, sen. slavų *мѫнѣ* ir, kaip nurodo S. Karaliūnas[33], net su anatoliečių kalbų įvardžiais: hetitų *am* (*m*)*uk* „mane, aš, man“, likiečių *emu* ir *amu*, lidiečių *amu* „aš, man“.

Neturi atitikmens gimininguose kalbose žemaičių *numas*. Tačiau, turėdami galvoje balsio *a* virtimo į *u* tarp nosinių priebalsių sąlygiškumą, būtume linkę manyti, kad priimtinesnė yra nuomonė, jog žemaičių *num-* turi kitą šaknies balsį.

---

[32] Plg. dar iš senesniųjų raštų: *Dwy paskutynenses atgranžas tayp reyk yszmaniti* StnD 17 (prierašas); *Wysadoos wyineyp teyszmana* Pabrėža; *wislab parmanyset* DaukBi VII; *nelabs žmoniû pramanimas* DaukBi IX ir kt.

[33] S. Karaliūnas, Seniausieji baltų ir slavų kalbų santykiai (Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, mašinraštis), Vilnius, 1966, p. 288; С. Каралюнас, Древнейшие отношения балтийских и славянских языков (автореферат), Вильнюс, 1967, p. 11.

ПО ПОВОДУ ЖЕМАЙТСКИХ *mun-* и *num-*

Б. ВАНАГЕНЕ, В. ВИТКАУСКАС

Резюме

Косвенные падежи личного местоимения *aš* „я“ и слово *namas* „дом, изба“ жемайты произносят с корневым гласным *u* (вместо аукштайтского *a*), напр., *mọnęi* (*mọn*), *mọnî·*, *mụ̃n* „мне“; *nộ·ms*, *nụ̃ms* „дом“.

С мнением, что гласный *u* в *mun-*, *num-* фонетически происходит от гласного *a*, вряд ли можно согласиться, так как не во всех жемайтских говорах *a* между двумя носовыми согласными „превращается“ в *u*. А именно: а) слова *kãmanos* „узда“ и *kamãnė* „шмель“ с *u*, т.е. *kamunos* и *kamunė*, произносятся только к западу от линии Мажяйкяй – Тялышяй – Твярай – Кведарна; б) северные жемайты свои топонимы *Kamanos* „название болота“, *Kamanų ežeras* „озеро Каману“, *Pakamaniai* „название деревни“ произносят с а: *kamã·nas*, *kamã·nu èžê·rs*, *pàkamanê·*; в) слово *manyti* „1. думать, полагать; 2. намереваться, предполагать“ почти все жемайты произносят с корневым *a* и др. Кроме того, ареал *mun-*, *num-* гораздо обширнее ареала жемайтских дифтонгических сочетаний *ọm*, *ọn* (*ụm*, *ụn*) < *am*, *an*. Поэтому жемайтское местоимение *mun-*, скорее всего, следует связывать с диалектной формой дательного п. ед. ч. латышского языка *mun-* и ст. слав. *мънѣ*. В слове *numas* может быть другой корневой гласный.